

FÓRUM

Siposné Kecskeméthy Klára

A Mediterrán Párbeszéd a biztonság és az együttműködés erősítésében

A NATO 1994-ben kezdeményezte a Földközi-tenger térségében lévő országok közötti szorosabb kapcsolat kiépítését, az ún. Mediterrán Párbeszédet. A biztonság és a stabilitás erősítését célzó párbeszéd az egyes résztvevő országok, illetve a szövetség közötti kétoldalú kapcsolatokon és az egyre gazdagodóbb, több területre kiterjedő együttműködésen nyugszik. A NATO Vezérkari Akadémia (Róma) a kezdettől építője, aktív támogatója a párbeszédnek. A szerző a tízéves kezdeményezés célját, alapelveit és eredményeit, a régió biztonságában betöltött szerepét mutatja be.

„A Mediterrán térségben nincs biztonság stabilitás nélkül, nincs stabilitás demokrácia nélkül, és nem lehet demokrácia fejlődés nélkül”

AZOUZ ENNIFAR

A NATO létezésének első időszakában elsősorban a keleti határaitra összpontosította a figyelmét. Miután a hidegháború véget ért, a szövetség belső adaptációja eredményeként a korábbi ellenséggel (a volt Szovjetunió és a szocialista országok) radikálisan új alapokra épített kapcsolatot alakított ki, annak érdekében, hogy Közép-Kelet-Európában megerősítse a stabilitást és a biztonságot. Ennek a kezdeményezésnek az eredményei világosan láthatók ma, meghaladják azokat a legderülátóbb elképzeléseket is, amelyekre a kilencvenes évek elején bárki gondolhatott volna. A három közép-kelet-európai ország ma már teljes jogú NATO-tag, a többi volt szocialista ország, pedig aktív tagja az Észak-Atlanti Partner Tanácsnak. A Prágai Csúcsértekezleten hét ország (Észtország, Lettország, Litvánia, Szlovénia, Szlovákia, Románia és Bulgária) kapott csatlakozási meghívást, és a szövetség Isztambuli Csúcsértekezletén ténylegesen is csatlakoztak.

Oroszországgal és Ukrajnával különleges, megkülönböztetett jelentőségű stratégiai partnerkapcsolatot alakított ki a NATO.

Észak-Afrika, és a mediterrán térség másodlagos fontosságú volt a NATO számára, mivel a konfrontáció lehetőségének sem volt realitása. A hidegháború korszakának megszűntével, az új demokráciák stabilizálódásával és az euro-atlanti biztonsági architektúrába való beilleszkedésük eredményeként a Szövetség régi koncepciója a fenyegetésről megváltozott, új kihívások jelentek meg, egyre nagyobb figyelmet fordít a déli perifériának.

A Mediterrán Párbeszéd célja, alapelvei

A NATO 1994 végén indította el a Mediterrán Párbeszédként (MP) ismertté vált kezdeményezést. Ehhez eredetileg négy ország csatlakozott, Egyiptom, Izrael, Mauritánia, Marokkó, majd ezt követően 1995 februárjában Tunézia, 1995 novemberében Jordánia, 2000 februárjában Algéria csatlakozott. A párbeszéd országainak fontosabb jellemzőiről (terület, népesség, vallás, gazdasági fejlődési ráta, GDP/fő, infláció stb.) az 1. és 2. táblázatok nyújtanak információt.

A Mediterrán Párbeszéd célja: hozzájáruljon a földközi-tengeri térség biztonságához és stabilitásához; javítsa a NATO és a párbeszéd országai közötti kölcsönös megértést; oszlassa el a mediterrán párbeszédben részt vevő országok körében a NATO iránt táplált téves elképzeléseket.

A párbeszéd öt alapvetően alapul.¹ A mind tartalmát, mind a résztvevők körét tekintve a párbeszéd progresszív jellegű, elvileg az egyes részt vevő országok, illetve a NATO közötti kétoldalú kapcsolatokon nyugszik, esetenként azonban lehetőség van többoldalú megbeszélésekre is. Valamennyi mediterrán partnernek egyenlő lehetőséget biztosít a Szövetséggel folytatandó megbeszélésekre és közös tevékenységekre vonatkozóan. A párbeszéd alapvető jellemzője a résztvevő országok szabadon választhatják meg az együttműködésben való részvételük tartalmát és intenzitását. A párbeszéd célja az, hogy erősítse az MP országaival kapcsolatos egyedi nemzetközi törekvéseket, beleértve az Európai Unió Barcelona-folyamatát (Euro-Mediterrán Partnerség), a közel-keleti békefolyamatot, a NYEU és az EBESZ törekvéseit, elkerülve az átfedéseket anélkül, hogy munkamegosztásra törekedne a szervezetek között.

Az 1997. júliusi madridi csúcsertekezleten az Észak-atlanti Tanács közvetlen felügyelete alatt létrehozták a Mediterrán Együttműködési Csoportot (Mediterranean Cooperation Group MCG), amely ezzel teljeskörű felelőssévé vált a Mediterrán Párbeszédnek. Létrejött az a fórum, ahol a NATO-tagországok és mediterrán országok közvetlen politikai párbeszédet folytathattak, a mediterrán térség aktuális biztonsági helyzetéről és a párbeszéd jövőbeni fejlődéséről. Az 1999. áprilisi washingtoni csúcsertekezleten elhatározták, hogy egyaránt kiszélesítik a párbeszéd politikai és gyakorlati tevékenységét. Ez egyebek között további lehetőséget teremtett, kiterjesztette az együttműködést azon területekre is (pl. katonai), amelyek iránt a párbeszéd országai érdeklődést mutattak.

A mediterrán térség déli régióját két egymástól elkülönülő régióra lehet osztani, a Nyugat-mediterrán térségre és a Közel-Keletre. Három fontos stratégiai jelentőségű pont található a térségben: a Gibraltári-szoros, a Szezezi-csatorna és a Bab-el Mandeb szoros.² A térség eseményei meghatározó jelentőségűek és hatással vannak nemcsak az egész afrikai kontinensre, hanem Európára is. A régió a politikai és társadalmi instabilitás potenciális forrása. A mediterrán régió társadalmi- és gazdasági helyzete közvetlen hatással van a dél-európai NATO-országokra. A Nyugat-mediterrán térség fő jellemzője az arab nyelv, az iszlám vallás nagymértékű elterjedtsége, valamint az arab világot a mediterrán Európával összekötő történelmi szálak és kapcsolatok.

A mediterrán régióban, Európa és a Mediterrán Párbeszéd országai közötti gazdasági egyenlőtlenség és a demográfiai különbség jelentősen növekszik. Az észak és dél közötti gazdasági fejlődés és prosperitás közötti egyenlőtlenség a mediterrán régióban igazi választóvonalá vált. Ennek következményei, az egymásra utaltság és kölcsönhatás miatt, elsősorban az európai NATO-országokat (Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Görögország és Törökország) érintik.³ Ezen országok segítenek a gazdasági fejlődésben, többek között a privatizáció támogatásával, a védővámok helyi termékek esetében való eltörlésével, valamint az adósságprobléma áttekintésével.

A mediterrán térség égető fontosságú problémája az évtizedek óta létező palesztin/arab–izraeli konfliktus. A szélsőségesek jelenléte közvetlen terrorista veszélyt jelent a NATO-országok számára is. A 2001. szeptember 11-ei események világosan megmutatták, hogy ezek direkt és indirekt fenyegetést jelentenek a NATO számára. A közel-keleti konfliktus tartós és békés megoldása nélkül továbbra is megosztja és elválasztja egymástól Észak-Afrikát és a Közel-Keletet. Ez korlátozza a mediterrán térség gazdasági, társadalmi és politikai stabilitását. A szélsőségesek a mediterrán térség mindkét partján komoly fenyegetést jelentenek mind a demokratizálódási folyamatra, mind a társadalmi stabilitásra. A gazdasági és társadalmi bizonytalanság migrációt indít el és növeli a feszültséget Európa és a Mediterrán Párbeszéd országai között.

A prágai csúcsertekezleten megerősítették, hogy az euro-atlanti térség biztonsága szorosan összefügg a mediterrán térség biztonságával és stabilitásával. Megállapodtak abban, hogy az eddiginél kiterjedtebb és ambiciózusabb együttműködést szorgalmaznak, valamint az együttműködés politikai és gyakorlati területeit jelentős mértékben kiterjesztik. Ismét megerősítették, hogy az MP, valamint a többi nemzetközi erőfeszítés, beleértve a barcelonai folyamatot is, egymást kölcsönösen kiegészítik és erősítik.

Az idén júniusi isztambuli csúcsertekezlet immár a hetedik lesz 1990, a kétpólusú világ megszűnte óta. Az iraki háború miatt kialakult feszültségek ellenére ez a csúcsertekezlet a szövetség további sikeres átalakulásának lehetőségét hordozza. Valószínűsíthető, hogy többek között a Partnerség a Békéért és a Mediterrán Párbeszéd jövőjével, Oroszországgal és Ukrajnával, a legfontosabb stratégiai partnerekkel való kibővített együttműködés

lehetőségével fog foglalkozni. Az együttműködés azonban mindenképpen lazább lesz, mint a NATO-tagságra aspiráló közép-kelet-európai országokkal, az MP nem tartalmazza a NATO-tagság lehetőségét.

Számos könyvet, cikket és politikai elemzést írtak a Mediterrán Párbeszédéről. A NATO mediterrán kezdeményezés legalább két, a Partnerség a Békéért programhoz hasonló, ott jól bevált elemet tartalmaz. Első a biztonság és a stabilitás erősítése, a második a fokozatos megközelítés lehetősége, amely a párbeszédben, szemináriumok, konferenciák, munkacsoporti ülések szervezésében, a NATO Védelmi Akadémia (NATO Defense Academy, a továbbiakban NDC) tanfolyamaira történő meghívásokban (felsővezetői és IPOC-tanfolyam), békefenntartó gyakorlatokon megfigyelőként való részvételen nyilvánul meg. A kölcsönös bizalom és áttekinthetőség megteremtése sokkal ambiciózusabb vállalkozásokhoz vezethet el.

A NATO Védelmi Akadémia az MP kezdeményezője és szervezője

A párbeszéd elsődleges politikai célkitűzései mellett fontos a gyakorlati együttműködés kérdése is. Az évenkénti MD munkaprogram (Mediterranean Dialogue Work Programme MDWP) általános célkitűzése a bizalom erősítő együttműködés.⁴

A 2003. évi munkaprogram – a prágai dokumentummal összhangban – a gyakorlati együttműködés és tevékenység következő konkrét területeit sorolja fel: tudomány és környezetvédelem, válságkezelés, védelempolitika és stratégia, aknamentesítés, kézi- és könnyűfegyverek, határőrizet- és védelem, a terrorizmus elleni harc, konzultáció a tömegpusztító fegyverek terjedéséről, védelemgazdaság, informatika, katasztrófa elhárítás és egyéb katonai területek.

A NATO Védelmi Akadémia kezdetektől fogja élenjárni abban, hogy a mediterrán régióban a kölcsönös bizalom és együttműködés légkörét megteremtse. Az Akadémia a vendéglátója volt számos a Mediterrán Párbeszéddel foglalkozó nemzetközi kutató szemináriumnak és konferenciának, amelyekről – a rendezvények témájáról, eredményeiről, a résztvevők köréről, a kiadványokról részletes információt az akadémia hivatalos honlapján lehet megtalálni.⁵ 2004. március 5–6. között újabb mediterrán konferenciát rendezett az NDC, „A Mediterrán Párbeszéd jövője, az isztambuli csúcserkeztet” címmel.

Az éves Mediterrán Párbeszéd Munkaprogramja, az MD Katonai Programot foglalja magában.

A Katonai Program keretében a szövetség elsősorban oktatási és képzési tevékenységet ajánl a partnereinek (hadgyakorlatokon megfigyelői státusz, szemináriumokon és munkacsoportokban való részvétel stb.) A NATO Védelmi Akadémián folyó akadémiai és kutatási tevékenység⁶ jelentős része hozzáférhető az MP országai számára.

Ez azért fontos, mert minden haderő erejének egyik lényeges összetevője tagjainak felkészültsége, képzettsége és kiképzettsége, az a szellemi és gyakorlati-tapasztalati érték, amit az állomány tagjai együttesen hordoznak. A szellemi érték megteremtésének és növelésének alapvető szinterei egyrészt az oktatási (katonai és polgári, hazai és külföldi) intézmények, másrészt a szolgálati helyek, ahol a semmilyen más módon meg nem szerezhető gyakorlati tudás, tapasztalat keletkezik, illetve bővíthető. A konferenciákon, szemináriumokon, tanfolyamokon való rendszeres részvétel, a kölcsönös információcsere és információáramlás segíthet a nemzetközi katonai tapasztalatok megszerzésében, hiszen ily módon közvetlen kapcsolatba kerülhetnek a szövetséges országok katonái munka- és életkörülményeivel, az adott országok kultúrájával.

IPOC⁷ és felsővezetői tanfolyam

NATO Védelmi Akadémia⁸ Róma, Cecchignola nevű kerületében, a Citta Militare (Katonaváros) területén található. Az iskola alapítása óta hozzávetőleg 7500 hallgató – eddig 25 magyar – végzett. Az NDC a szövetség stratégiai szintű képzéssel foglalkozó intézménye, amely a Katonai Bizottság közvetlen alárendeltségében működik. Egyedi intézmény, több mint 50 éve képezi a NATO-főparancsnokságon, parancsnokságokon beosztásokat betöltő tiszteket és polgáriakat. Az Akadémia megnyitotta oktatási intézményét mind a Békepartner, mind a Mediterrán Párbeszéd országok előtt.⁹

A NATO Védelmi Akadémia 1992 óta szervezi az ún. Integrált Partnerség a Békéért, EBESZ, Mediterrán Párbeszéd tanfolyamot. 1999 novemberétől az IPOC-ot a Mediterrán Párbeszéd országainak is felajánlják.¹⁰ A

2004. május 3–14. között megrendezett tanfolyam volt a kilencedik, amelyen a régió országaiból érkezők is részt vettek. A tanfolyam célkitűzése az, hogy a PfP és a mediterrán országok számára ismereteket nyújtsanak a NATO fejlődéséről, a szervezet átalakulásáról és képességeiről; a két stratégiai fontosságú partnerhez (Oroszország, Ukrajna) fűződő kapcsolatairól; a Partnerség a Békéért program fejlődéséről, valamint a szövetség jövőjéről.¹¹

A felsővezetői tanfolyamon a hallgatók a közel fél év alatt nyelvképzésben és akadémiai képzésben részesülnek. Lehetőségük van az Akadémia szakkönyvtárának, valamint a modern számítástechnikai eszközök használatára. Az angolt nem anyanyelvi szinten beszélő hallgatók kötelező angol nyelvképzésben vesznek részt. A 103. felsővezetői tanfolyamra – amelyet 2003. szeptember 1.–2004. február 5. között rendeztek meg – először kapott egy algériai és egy tunéziai tiszt meghívást. Az akadémiai program 4 oktatási modulra, ezen belül 10 oktatási periódusra oszlik, ezek az alábbiak: A1: stratégiai elmélet és gondolkodás; A2: Változó biztonsági környezet; B1: Nemzetközi intézmények és szervezetek; B2: A transzatlanti kapcsolat – tanulmányi út; C1: a NATO szervezete és munkamódszerei; C2: NATO a változó világban; D1: Globális biztonsági kihívások; D2: Európai tanulmányi út; D3: Regionális biztonsági kihívások; D4: Válságkezelési gyakorlat.

A mediterrán térség fontos a szövetség számára. A felsővezetői tanfolyamon a hallgatók a tanulmányi projekt csoportos kidolgozása során, számos esetben választották kutatói munkájuk tárgyának a mediterrán térséggel összefüggő kérdések vizsgálatát.¹²

A NATO és az MP országai közötti bizalom erősítés újabb területe az akadémiaparancsnokok konferenciája (Conference of Commandants CoC), amelynek alapítását J. C. O'Brien kanadai admirális kezdeményezte, aki 1970 és 1973 között a NATO Védelmi Akadémia parancsnoka volt.¹³ Az első konferenciát 1972. május 24–26. között, Rómában rendezték.

Az akadémiaparancsnokok konferenciájának kettős célja van: egyrészt lehetővé teszi a Szövetség országai katonai felsőoktatásban érdekelt szervezetei számára az információcserét, annak érdekében, hogy folyamatosan fejlesszék az oktatás módszereit és a tanterveket, a tananyagokat, másrészt elősegíti a Szövetség, a Pfp és az MP országai intézményei között a katonai felsőoktatás területét érintő együttműködést.

A rendszeres tanácskozás és együttműködő fórum lehetővé teszi az egyes intézményeknek, hogy jobban megismerjék egymást, és felismerjék a kölcsönös együttműködés és segítségnyújtás lehetőségeit. A konferencia résztvevői körét 1992-ben számos Pfp/EBESZ ország katonai felsőoktatási intézményeivel bővítették. Az MP partnerországai 2000-ben kaptak meghívást. A bővítéssel kettős rendszert fogadtak el: a konferencia első részét továbbra is fenntartották a NATO-országok parancsnokai számára; a fórum második felében – amelyet kibővített konferenciának neveztek el – a Pfp és az MP katonai felsőoktatási intézményei parancsnokai is részt vehettek. A legutolsó konferencián – 2003. március 25–27. között Bécsben az Osztrák Nemzetvédelmi Akadémián – 27 ország, többek között a párbeszéd katonai felsőoktatási intézményeinek képviselői is, voltak jelen.¹⁴

A NATO Védelmi Akadémia évente négy kutatói ösztöndíjat ajánl fel társadalom- és politikatudományi területen folytatandó kutatásokra. A kutatói ösztöndíj felajánlásának célja az, hogy a Partnerség a Békéért, valamint az MP országai számára fontos és érdeklődésre számot tartó területeken folytassanak kutatómunkát. Évente két Pfp-beli és két mediterrán országból származó kaphatja meg a négyhónapos ösztöndíjat. 1993 – a program kezdete óta az Akadémia összesen 27 ösztöndíjat adományozott, ebből hetet az MP országai, kutatói kaptak (Egyiptom, Mauritánia, Izrael, Tunézia, Algéria, Marokkó, Jordánia), akik 2000-ben csatlakoztak ehhez a kutatói ösztöndíj programhoz.¹⁵

* * *

A mediterrán térség továbbra is a politikai és társadalmi instabilitás forrása marad. A meglévő feszültségek mellett a mediterrán régióban új biztonsági kihívások jelentek meg, amelyek 2001. szeptember 11-e után jelentkeztek. Az Európai Unió barcelonai folyamata és a NATO Mediterrán Párbeszéde kölcsönösen kiegészítik és erősítik egymást. Politikusok, szakértők és kutatók véleménye és javaslata szerint közös EU/NATO mediterrán folyamatnak kellene kezdődnie, amelynek részesei lennének a térség országai (a palesztin területeket, Szíria és Libanon). Az együttműködés a következő területeket foglalhatja magában: biztonságpolitika; gazdaság; oktatás és kiképzés, jog és kultúra; civil társadalom.¹⁶

A mediterrán térség komplexitásának megértése érdekében szükségünk van az ajtó kinyitásához alkalmas intellektuális kulcsra. Az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (United Nations Development Programme) által kiadott 2003. évi Arab humánfejlesztési program (Arab Human Development Report 2003) is aláhúzza a modern oktatás fontosságát, és hangsúlyozza a tudásalapú társadalom stratégiai vízióját a térségben.¹⁷

A Mediterrán Párbeszéd sikere mindkét fél aktív részvételén múlik, bizalom és nyilvánosság szükséges az igazi partnerséghez. Az oktatás és a kutatás széles területeire kiterjesztett együttműködés segítségével elérhetjük a szellemi kompatibilitást, azt a képességet, amely ahhoz szükséges, hogy elfogadjuk, megértsük és értékeljük a különböző kultúrákat.

1 Lásd a következő honlapot <http://www.nato.int/med-dial/summary.htm> «

2 A mediterrán régió stratégiai szorosságainak részletes leírását lásd Ingo Vormann: NATO's star rises in the Med, Proceedings, 1995 March p. 73–78. «

3 Blake, Jim – Batkuasvili, Irakli – Gon, Diego – Muller, Joe – Sevilla, Jose – Sapantzoglou, Pantelis – Sipos, Klara – Otz, Pascal – Wirth, Dave: The impact of the Mediterranean Dialogue on the transatlantic link, p. 32. Roma, NATO Defense College, 2001. February 5. «

4 A Mediterrán munkaprogramról részletesebb információt a következő honlapon lehet találni: <http://www.nato.int/med-dial/2003/mdwp-2003.pdf>. A NATO hivatalos honlapján van egy speciális, csak a Mediterrán Párbeszédre foglalkozó modul (<http://www.nato.int/med-dial/home.htm>). A honlapon megtalálhatók a NATO Mediterrán Párbeszédre vonatkozó információk, tanulmányok, konferencia jelentések, a közvélemény számára készült hivatalos NATO-beszédek és -dokumentumok. «

5 <http://www.ndc.nato.int/research/seminar.html> «

„The future of Mediterranean Dialogue: Deeper or wider? Options for the Istanbul Summit” March 5–6. 2004. „Managing Natural Resources and Security Issues in the Mediterranean Region”, 6th Mediterranean Dialogue International Research Seminar, Rome, 10–13 December 2003. „Managing Change: Evolution in the Global Arena and Mediterranean Security”, 5th Mediterranean Dialogue IRS, Rome 2002 NATO Defense College Seminar Report Series, No.15 (edited by Dieter Ose and Laure Borgomano-Loup), „Cross-Cultural Perceptions of Security Issues in the Mediterranean Region”, 1st Mediterranean Dialogue Workshop, Rome, 7–8 Jul 2003 NATO Defense College Seminar Report Series, No.18 (edited by Dieter OSE and Laure Borgomano-Loup)

„Shaping a New Security Agenda for Future Regional Co-Operation in the Mediterranean Region”, 4th Mediterranean Dialogue IRS, Rome 2001 NATO Defense College Seminar Report Series, No.14 (edited by Dieter OSE and Laure Borgomano-Loup), „Security and Stability in the Mediterranean Region”, Rome 2001 NATO Defense College Seminar Report Series, No.12 (edited by Dieter Ose and Laure Borgomano-Loup), „Tools for Security and Stability in the Mediterranean”, Rome 1999 NATO Defense College Monograph Series, Winter 1999 (edited by Samuel Grier), „Security and Stability in the Mediterranean at the Turn of the Century: Perceptions, Fears and Hopes”, Rome 1999 NATO Defense College Monograph Series, Summer 1999 (edited by Hans W. Odenthal)

6 Erre vonatkozó további információt NATO Defense College honlapján lehet találni «
<http://www.ndc.nato.int/>

7 Integrated Partnership for Peace, OSCE Course «

8 A NATO Védelmi Akadémiáról az alábbi honlapon szerezhetünk részletesebb információkat:<http://www.ndc.nato.int/> «

9 A Hadtudomány 2002. 1. számában jelent meg egy részletesebb ismertető a NATO Védelmi Akadémiáról. A cikk aktualitását az adta, hogy az iskola 2001 novemberében ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját; és 2002 februárjában kezdődött a jubileumi 100. felsővezetői tanfolyam. «

10 1999 november – 2003 november között 26 a mediterrán régióból érkezett résztvevője volt az IPOC tanfolyamnak (Egyiptom 4, Algéria 2, Jordánia 2, Mauritánia 7, Marokkó 5, Tunézia 6). «

11 Col. Klara Sipos: NATO Tomorrow, Senior Course 103. Faculty/Course Member Guide, Rome, NDC, 2003. p. 31. «

12 Egy-két tanulmányi munka témát megemlítve: The strategic importance of the Mediterranean area to NATO; The future of the Mediterranean; The Arab–Israeli conflict and its impact on the situation in the Mediterranean; Security Interests in the Mediterranean; The Mediterranean – future challenges for NATO?; Mediterranean Dialogue – another PfP Programme ?; Will NATO be ready to confront future challenges in the Mediterranean region ?; The Impact of the Mediterranean Dialogue on the Transatlantic Link; The future role of NATO in the Mediterranean basin; NATO and the Maghreb countries : proposals for the future; NATO's Mediterranean dialogue: options and possibilities for the future. «

13 A gondolat szellemi atyja azonban S. Mathwin DAVIS admirális, volt Kanadai Védelmi Akadémia parancsnok. «

14 Algéria: Algerian Ecole d'Aplication Militaire, Institut Supérieur pour les Etudes de Sécurité Nationale; Egyiptom: Nasser Higher Military Academy, Izrael: National Defense College (<http://www.idf.il/>), Jordánia: Royal Jordanian War College; Mauritánia: Adjoint Armée Mauritanienne, Marokkó: Centre for Strategic Studies, Tunézia: Institut de Défense Nationale. [«](#)

15 Mediterrán Párbeszéd ösztöndíjasainak kutatási témáit a NATO Védelmi Akadémia honlapján lehet megtalálni. [«](#)

16 Joschka Fischer, Federal Minister for Foreign Affairs, at the 40th Munich Conference on Security Policy Munich, February 7, 2004. speech, <http://www.germany-info.org/relaunch/politics/speeches/020704.html> [«](#)

17 Részletes információkat a következő honlapon lehet találni <http://www.undp.org/rbas/ahdr/english2003.html> [«](#)

[Vissza a 2004/2. Tartalomhoz](#)